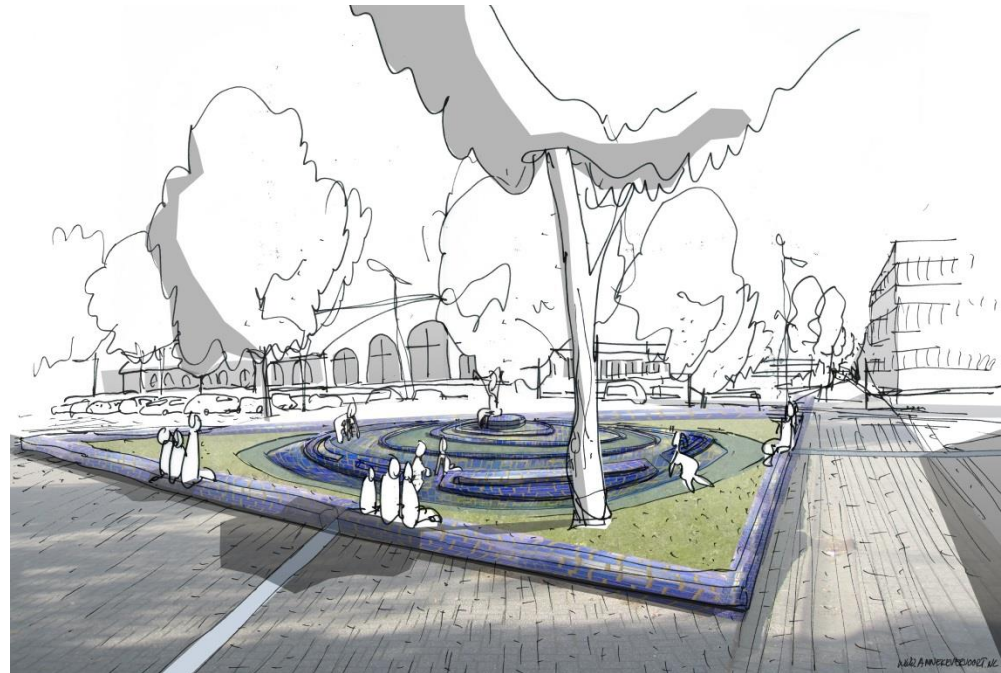

Gezonde verstedelijking

Samenvatting

Gezondheid en stedelijke ontwikkeling worden steeds vaker met elkaar in verband gebracht door actoren in de weg- en waterbouw, transport, architectuur en het stadsbestuur. Verschillende rapporten en websites gaan in op “gezonde verstedelijking”. Dit thema veronderstelt dat de wijze waarop steden worden ontwikkeld, invloed heeft op onze gezondheid, en dat sommige processen van verstedelijking beter uitpakken dan andere op dit vlak. Dat roept de vraag op hoe de stedelijke omgeving zo kan worden gevormd dat gezondheid van mens en ecosysteem verbetert. Op deze vraag gaat de trendalert in. Het antwoord hangt af van de invalshoek en de vragensteller. Voor de watersector zijn er talloze aanknopingspunten met dit thema, met als meest prangende vragen welke (actievere) rol zij hierin wil spelen en met wie en waarom samen te werken.

Consequenties voor u

	Laag	Middel	Hoog	Beknopte uitleg
Impact				Is reeds in gang gezet
Zekerheid				Zet door, samenwerking met planologen onzeker

Trendbeschrijving en achtergrond

Achtergrond

In een recent verschenen ‘trenddossier’ dat Rijkswaterstaat in samenwerking met onder meer planbureaus, gemeenten en de fietsersbond heeft samengesteld (zie Rijkswaterstaat et al., 2014) wordt gezonde verstedelijking gedefinieerd als “het zodanig ontwerpen, inrichten en beheren van de stad dat deze vanuit economisch, ecologisch en menselijk oogpunt gezond en aantrekkelijk is”. Deze “people, planet, profit” definitie heeft veel weg van duurzaamheid als begrip. Maar net zoals bij duurzaamheid, laat deze term nog alle ruimte voor interpretatie: wat zijn bijvoorbeeld oorzaken van *ongezonde* verstedelijking? Welke oplossingen maken steden *gezonder*?

Kortom, hoe het probleem wordt ervaren en hoe te komen tot gezonde(re) steden hangen af van wie je ernaar vraagt. Dat komt goed tot uiting in het trenddossier, waarin professionals en onderzoekers uit verschillende sectoren en met diverse kennisachtergronden zich uitspreken over gezonde verstedelijking. Deze trendalert belicht het thema kort vanuit een aantal van deze facetten en betreft daarbij verschillende visies op zowel probleem als aanpak. Tot slot gaat het in op de rol van water en de watersector: welke relaties zijn er reeds met dit thema en waar liggen nog mogelijkheden voor verdieping?

Gezonde verstedelijking: Een multidimensionaal concept

Gezondheidszorg

In het trenddossier komt onder meer een directeur uit de gezondheidssector aan het woord over gezonde verstedelijking. Niet verwonderlijk wijst hij op het belang van de stedelijke inrichting op de publieke gezondheid. In processen van verstedelijking kan meer aandacht uitgaan naar ontwerpen die inwoners aanzetten tot beweging. Dit kan vooral welvaartsziekten tegengaan, die het gevolg zijn van bijvoorbeeld overgewicht. In dat licht hekelt hij besluiten die zichtbaar ongezond zijn, zoals het bouwen van huizen en appartementen naast de snelweg. In bestuurlijke keuzes als deze wordt in zijn ogen te vaak gekozen voor de meerwaarde voor de stad in economische zin. Het sleutelwoord in de gezondheidszorg om gezondheid te verbeteren is *preventie*, te bereiken door ‘co-creatie’ tussen gezondheidsorganisaties, gemeenten, burgers en allerlei andere actoren.

Bereikbaarheid & leefbaarheid

Voor de hoogste baas van Rijkswaterstaat (RWS), dat onder meer de rijkswegen bouwt en onderhoudt, zijn juist bereikbaarheid en ook een “beweegbare stad” belangrijke aspecten van gezonde verstedelijking. Sinds dat het infrastructuur- en milieubeleid zijn

samengevoegd, staat ook leefbaarheid op de agenda van RWS. Een van de grote belemmeringen voor gezonde en leefbare verstedelijking is het steeds drukker autoverkeer in en rondom de stad en de negatieve effecten op luchtkwaliteit. Oplossingen hiervoor worden bij RWS veelal gezocht in (functie)combinaties die voor verschillende partijen gunstig zijn. “Landtunnels” bijvoorbeeld, waarbij snelwegen aan het zicht en gehoor worden onttrokken door ze ondergronds te bouwen, en die te combineren met de aanleg van ‘groen recreatieve linten’ en/of locaties voor woningbouw en kantoren.

Openbaar vervoer

De directeur van het Gemeentelijk Vervoersbedrijf Amsterdam zoomt logischerwijs in op de rol van het openbaar vervoer (OV) in de stad. Zij stelt dat mensen meer bewegen als ze met de fiets of het OV de stad aandoen dan met de auto. Ook bevordert het de doorstroming van verkeer en veroorzaakt het minder luchtverontreiniging dan de auto. Een gezondere stad begint volgens haar dus bij het reduceren van autogebruik in de stad en het schoner en beter maken van OV. Daarnaast zet zij in op combinaties van vervoerssystemen, zodat de reiziger snel en met gemak van punt A naar B komt, in het bijzonder combinaties van OV, fietsen en lopen. In de stedenbouwkundige ontwikkeling kan veel worden gedaan dit te bevorderen, aldus de GVB directeur.

Sociaal-maatschappelijke dimensie

Als het gaat om gezonde verstedelijking vanuit sociaal perspectief wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende sociale klassen in de stad. Onderzoek wijst uit dat hoogopgeleide mensen over het algemeen gezonder zijn en een hogere levensverwachting hebben dan laagopgeleiden. In de stad is dat terug te zien; veel (laagopgeleide) inwoners in achterstandswijken hebben gemiddeld een slechtere gezondheid dan elders. Dat werkt negatief door op veel aspecten, zoals op werk- of schoolprestaties en op de integratie in de bredere samenleving. Om op deze aspecten gezondheidswinst te boeken zijn verschillende oplossingsrichtingen denkbaar; zet je als gemeente bijvoorbeeld in op fysieke herstructurering van wijken; probeer je participatie te bevorderen door het opstarten van sociale projecten en/of richt je je op beïnvloeding van de (individuele) levensstijl van bewoners?

Gezonde verstedelijking en natuurlijke hulpbronnen

Natuurlijke hulpbronnen spelen een prominente rol in het thema gezonde verstedelijking. Die komen dan ook uitgebreid aan bod in het trenddossier en andere beleidsdocumenten. We gaan hier in op drie voorname bronnen: lucht, energie en natuurlijk, water.

Lucht

In een recent beleidsdocument ziet het RIVM (2014) goede luchtkwaliteit als essentiële voorwaarde voor gezonde verstedelijking. Tegelijkertijd stelt zij dat luchtverontreiniging op dit moment de milieufactor is met de grootste impact op de volksgezondheid. Hoewel nationaal beleid ertoe heeft bijgedragen dat luchtkwaliteit gemiddeld is toegenomen de afgelopen decennia, worden op veel plaatsen in steden de kwaliteitsnormen overschreden. Vooral inwoners nabij snelwegen en in drukke straten worden blootgesteld aan hoge roetconcentraties. Het RIVM spreekt van twee voorname benaderingen om gezondheid in de stad vanuit deze optiek te verbeteren. Eén is het doorzetten van het 'klassieke', sectorale milieubeleid, gericht op de beperking van gezondheidsrisico's en specifiek het terugdringen van de blootstelling aan roetdeeltjes. Een ander waarover het RIVM spreekt is de 'integrale' benadering, waarin luchtbeleid "meegekoppeld" wordt met beleid voor gezondheidsbevordering. Deze laatste zet fors in op het gebruik van innovatieve technologieën voor vergroening en verduurzaming van energie en transport. Volgens het RIVM werkt dat twee kanten op: het zou tot minder autogebruik leiden, wat bijdraagt aan het terugdringen van zowel welvaartsziekten als verkeersemisies.

Energie

Terug naar het trenddossier; daarin beschouwt een

architect c.q. filosoof gezonde verstedelijking vanuit het energievraagstuk. Hij legt het probleem vanuit deze invalshoek bij verspilling; zo hebben moderne kolencentrales een rendement van maximaal 46% en de overige 54% wordt omgezet in restproducten zoals warmte, CO₂ en roet. Hoewel deze restwarmte goed kan worden hergebruikt, verliezen bedrijven in stedelijke agglomeraties jaarlijks hier nog grote hoeveelheden van. Hij stelt dus voor om in ontwerpfasen ervoor te zorgen dat steden minder verspillend zijn en dat er een gezondere relatie ontstaat tussen gebruik, effect en verlies. Hij spreekt van het 'manipuleren van het stedelijk ecosysteem' om de milieuprestaties van de stad te verbeteren. Dat houdt onder meer in een afscheid van het klassieke stedenbouwkundig ontwerp met nadruk op fysieke elementen, en de nadruk leggen op verstedelijking als proces.

Water

Uiteraard ontbreekt water niet als het draait om gezonde verstedelijking. Water heeft verschillende dimensies en allen hebben een link met dit thema. Twee experts doen in het trenddossier uit de doeken wat zij beschouwen als de risico's en kansen van water voor dit thema.

Zo gaan ze in op overstromingen; het risico hierop is substantieel omdat waterstanden snel kunnen stijgen

en ons land voor een groot deel onder de waterspiegel ligt. Dijken, duinen en gemalen moeten overstromingen voorkomen, maar net zo belangrijk is het creëren van voldoende ruimte om water (rivieren, beken, etc.) zijn gang te laten gaan. In het proces van verstedelijking, en bij herstructurering van (delen van) de stad, dient hiermee rekening te worden gehouden.

Regen is een andere dimensie van water in de stad. Goten en riolen zijn weliswaar ontworpen om grote hoeveelheden water af te voeren, maar kunnen niet altijd voorkomen dat zware buien voor wateroverlast zorgen. Het water dat hierdoor een tijd op straat kan blijven liggen is voor kinderen weliswaar leuk om in te spelen, maar de vele ziekteverwekkers die zich hierin schuilhouden, kunnen hun gezondheid danig op de proef stellen. Iets om rekening mee te houden als dit fenomeen zich, zoals velen voorspellen, vaker voordoet.

Water is ook van groot belang voor een stabiel ecosysteem in de stad. Een dergelijk ecosysteem heeft een groot zelfreinigend vermogen en staat daarmee aan de basis van een gezonde stad. Een goed doorstromend watersysteem, gezonde waterplanten, etc. zijn hierin essentieel om ziekteverwekkers, die zich in de stedelijke omgeving snel vermeerderen, te laten afsterven.

Meer water en groen in de stad is een effectieve manier om hittestress tegen te gaan in de stad. 'Dichte' steden met veel steen en asfalt zorgen ervoor dat straling wordt 'ingevangen' en warmte wordt vastgehouden. Hitte zorgt voor een hoger sterftcijfer, een toename van ziekenhuisopnamen en heeft gevolgen voor arbeidsproductiviteit en het welbevinden van mensen in de stad. Water en groen houden de stad koeler en dragen daarmee bij aan een gezondere stad.

Naast deze aspecten van water noemen de auteurs de mogelijkheden van het halen van warmte uit (oppervlakte)water in de stad met behulp van een warmtewisselaar of opslag hiervan in een warmtekoudeopslag. Ook kan regenwater, dat veelal een vrij goede kwaliteit heeft, breed worden toegepast in en om het huis. Tot slot heeft water voor veel mensen een emotionele waarde; het kan een rustgevende en meditatieve werking hebben en daarmee de gezondheid ten goede komen.

Conclusie & Relevantie

Gezonde verstedelijking kent vele facetten. Dat maakt het een interessant en aantrekkelijk begrip voor veel partijen in diverse sectoren van onze samenleving, zoals de gezondheidszorg, de bouw, (openbaar) vervoer en de publieke sector. Vanuit verschillende actoren en invalshoeken is in deze trendalert het

thema belicht en allen veronderstellen dat hoe de ruimte en steden zijn en worden ontwikkeld, invloed heeft op onze gezondheid. Dat biedt kansen voor het inperken van gezondheidsrisico's. Samenwerken tussen partijen, ook wel co-creatie van de stedelijke omgeving, wordt daarvoor als essentieel gezien.

Maar het is ook een polderbegrip waar alles en iedereen wel een link mee heeft en die voor velerlei uitleg vatbaar is. Dat laat de trendalert en de bronnen waarop het zich beroept eveneens goed zien: probleemdefinities en oplossingsrichtingen verschillen van elkaar. Dat hoeft geen belemmering te zijn; processen van co-creatie kunnen breed gedragen (win-win) oplossingen voortbrengen, en daar zetten de meeste actoren dan ook op in. Opvallend daarbij is dat reguleren plaatsmaakt voor 'verleiden' van individuen¹ (om bijvoorbeeld de fiets in plaats van de auto te nemen). Echter, sommige processen van verstedelijking zijn minder goed of niet met elkaar te rijmen en vergen lastige keuzes om (significante) gezondheidswinst te boeken in de stad. Of 'gezondheidswinst' op één plek gaat wordt teniet gedaan door evenveel of meer 'gezondheidsverlies' elders. Professionals en bestuurders doen er goed aan kritische noten als deze blijvend mee te nemen in hun afwegingen.

¹ Zie ook recente rapporten over 'nudging' (WRR, 2014; RMO, 2014)

Gevolgen voor de drinkwatersector

De trendalert toonde al aan dat water een centrale factor is in het thema gezonde verstedelijking. Voor professionals in de watersector is dat nauwelijks een verrassing; de relatie tussen (maatschappelijke en stedelijke) gezondheid en hun werk is vaak heel direct. Precies deze relatie geeft het werken in de watersector veel voldoening. Organisaties in de watersector leggen deze relatie dan ook met enige regelmaat, bijvoorbeeld in de externe communicatie met burgers of door het ondersteunen van sportevenementen.

Waar deze relatie nog veel sterker gelegd kan worden, is in stedenbouwkundige en planologische vraagstukken. Hoewel de stad an sich en specifiek 'water in de stad' nu geliefde thema's zijn, is de samenwerking tussen stedenbouwkundigen/planologen en waterprofessionals nog altijd zeer beperkt, zo toonde ook een DWSI denktanksessie over dit thema aan². Wanneer professionals van beide kanten zich meer in elkaars werelden zouden verdiepen, zou dat van grote meerwaarde kunnen zijn voor gezonde verstedelijking. In ontwerpstadia zou dan meer rekening kunnen worden gehouden met de diverse dimensies van water die eerder in deze trendalert aan bod kwamen (bijvoorbeeld recreatie, koude-warmte), met als uitkomst een gezondere stad.

² Zie verslag van de denktanksessie "trends in de planologie"

Het nauwer daarbij samenwerken met, en advies inwinnen van gezondheidsorganisaties kan preventieve gezondheidszorg als ontwerpcriterium voor stedenbouw nog eens verder versterken.

De trendalert ging verder in op water, lucht en energie als drie hulpbronnen die van cruciaal belang zijn in gezonde verstedelijking. Dit relateert aan verwante trends in de stad, zoals de 'circulaire economie' en het zien van de stad als 'metabolisme', waarin deze en andere hulpbronnen niet los van, maar in relatie tot elkaar worden gezien, zoals in het water-voedsel-energie vraagstuk. Het integraal benaderen van verschillende hulpbronnen en typen infrastructuur heeft veel potentie voor niet alleen een duurzamere, maar ook een gezondere stad. Veel waterorganisaties hebben al initiatieven lopen, maar deze worden nog nauwelijks gelinkt aan het debat over gezonde verstedelijking. Hiermee zou de watersector zich goed in het debat kunnen positioneren. De roep tot integratie van verschillende diensten zou het denken over de waterketen verder kunnen aansporen, en mogelijk tot nauwere samenwerking (en misschien zelfs fusies) tussen organisaties in de watersector kunnen leiden.

Het toevoegen van stoffen in drinkwater die de gezondheid ten goede komen kan tot slot een factor van betekenis zijn in het gezonder maken van steden.

Dit heeft een historie in Nederland – zie bijvoorbeeld het voorbeeld van fluoride in drinkwater in de jaren '60 en '70 van vorige eeuw –, maar van andere landen kan worden geleerd of en zo ja, hoe dit de publieke gezondheid bevordert.

Overigens wordt door sommige waterorganisaties al in de geest van een 'leefbare stad' gedacht en gehandeld, waarbij water wordt gerelateerd aan het bevorderen van gezondheid in de stad. Openbare watertappunten, al dan niet in de vorm van initiatieven als 'join the pipe', zijn hier een goed voorbeeld van.

Bronnen

Deze trendalert heeft met name geput uit het volgende trenddossier dat Rijkswaterstaat in samenwerking met andere partijen heeft opgesteld:

Gezonde verstedelijking. De invloed van ruimtelijke inrichting op de gezondheid van stadsbewoners. [Hier te downloaden](#)

Andere geraadpleegde bronnen zijn:

- RIVM, Rijksinstituut voor Gezondheid en Milieu (2014). *Bouwen aan een gezonde stad. Luchtbeleid in het perspectief van gezonde en duurzame verstedelijking.* [Hier te downloaden](#)

- Ministerie van BZK en VWS (2013). *Gezonde Wijk in Praktijk. Ervaringen en tips wijkgerichte aanpak.* [Hier te downloaden](#)
- WRR, Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (2014). *Met kennis van gedrag beleid maken.* [Hier te downloaden](#)
- RMO, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2014). *De verleiding weerstaan. Grenzen aan beïnvloeding van gedrag door de overheid.* [Hier te downloaden](#)